

A hálóban ragadt történész

Niall Ferguson: A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért.

(Ford. Gebula Judit és Vancsó Éva.) Scolar, Budapest, 2019. 606 oldal.

Minden eddigi társadalom története hálózatok és hierarchiák küzdelmének története. Parafrázálva a *Kommunista kiáltvány* egyik híres aforizmáját, ez Niall Ferguson legújabb könyvének lényegi mondanivalója. A brit–egyesült államokbeli történész a világtörténelem leírására vállalkozik, hogy az ókortól napjainkig elemezze a hálózatok és hierarchiák közötti interakciókat.

Ferguson a brit történészképzés oxfordi iskolájából jön, ahol doktori munkájában a hamburgi vállalkozói és a német politikai szcénát vizsgálta a II. világháború előtti recesszió időszakában. Disszertációja később meg is jelent, amellyel együtt napjainkig tizenöt könyvet publikált.¹ Főleg gazdaság- és politikatörténettel foglalkozik, azonban munkássága nem sorolható egyértelműen a történelem valamelyik aldiszciplínájához; magát legalább ugyanannyira társadalom- és művelődéstörténésznek is vallja. Bár személyesen sosem találkozott A. J. P. Taylорral, elmondása szerint tőle tanulta meg, hogyan kell a történetírást művelni.² Frank Tibor egyik tanulmányában így jellemzi Taylort: „Szakembernek túlságosan népszerű, történésznek túlzottan újságíró, publicistának túlon túl fajsúlyos, tudósak túl evilági, britnek túl európai, oxfordinak túl baloldali, baloldalinak nem eléggé előírásos – egyszóval mindig kilóg egy kissé a sorból.”³ A mesterről írt jellemzés a legtöbb ponton a „tanítványra” is érvényes. Ferguson könyvei között találunk bestsellereket, történelmi dokumentumsorozatok készítésében működik közre – szöveget ír, narrál –, saját produkciós irodát vezet, volt újságíró, tehát a „sztártörténész” jelző is ráaggatható. Mesterével ellentétben azonban nem tagozódott be az Oxfordi Egyetem professzorai közé, valamint rá nem vetülhet a baloldaliság árnyéka. Jelenleg a Hoover Intézet⁴ kutatója.

A jelen recenzióban tárgyalt kötet első publikálása után két évvel, 2019-ben jelent meg magyar fordításban a Scolar Kiadónál,⁵ és alcíme pontosítja Ferguson kutatási témáját: *Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért*. A vaskos kötet 606 oldalából 479 a tartalmi rész, amely szövegfolyamot nem törik meg lábjegyzetek: a hivatkozások ugyanis végjegyzetként a könyv végén találhatók.

¹ Életpályájáról a saját honlapján lehet tájékozódni. <http://www.niallferguson.com/about> – utolsó letöltés: 2021. május 29.

² On the Spot 2019.

³ Frank 2018: 136.

⁴ Az intézet egy közpolitikai agytröszt, jelenlegi igazgatója Condoleezza Rice, az USA volt republikánus külügyminisztere.

⁵ Niall Ferguson magyarul kiadott könyveit ez a kiadó kezeli.

Ez a gyakorlat persze talán csak a szakmai olvasót zavarhatja, de a képek és az ábrák tördelése már egységesítheti az elégedetlenkedőket. Vannak ugyanis olyan ábrák és képek, amelyek annyi információt tartalmaznak, hogy teljes oldalon is gondot okozna az értelmezésük, így viszont szinte értelmezhetetlenek. Ma-napság nem volna probléma, hogy egy adatbázist online elérhetővé tegyenek, ahonnan a hálózatábrák interaktívan kezelhetővé válnának. E-könyv formátumban pedig ez csupán egy kattintás lehetne. A magyar kiadás minőségét továbbá emelte volna, hogy ha a hivatkozott irodalomban a magyarul hozzáférhető munkákat is jelzik.

Ferguson az előszóban (*A behálózott történelem*) összefoglalja, milyen motivációk vezették a könyv megírására, majd kilenc fejezeten keresztül tárgyalja a hálózatok és hierarchiák történetét. Az előszó előrevetíti, mire számíthatunk: szubjektív vélemények és tények keverése, ellentmondások, közérthető és olvasmányos nyelvezet. Olyan történeti munkáról van szó, amely inkább érződik ismeretterjesztő műnek, mint tudományos igénnyel írt publikációnak. A hátsó könyvborítón olvasható ajánlás szerint a könyv „átformálja az elménket” (*The Wall Street Journal*). Ezt akkor teheti, ha a kritikus olvasás helyett már csak tartalomfogyasztás létezik, amelynek egyik kiváló okáról az utolsó fejezet utolsó előtti részében maga a szerző ír, de ne rohanjunk ennyire előre.

Az előszóban a „behálózott történelem” tudományának egysíkúságát hangsúlyozza, amely egészen a közelmúltig nem ismerte föl a hálózatok jelentőségét. A magyarázat szerint a történészek többsége ugyanis inkább kutatja a levéltári anyagokat létrehozni tudó és megőrző hierarchikus intézményeket, mint hogy tudatosítaná: a történelem legjelentősebb változásaiért felelős hálózatoknak gyakran nincs is dokumentált nyomuk. Ferguson elismeri, ő maga sem fordított kellő figyelmet rájuk mindaddig, amíg Henry Kissinger életrajzát írni nem kezdte. Ekkor merült föl benne, hogy a volt külügyminiszter talán nemcsak az intellektusának és az akaratának köszönhette hatalmát, hanem kivételes képességének is, amellyel kiterjedt kapcsolati hálózatot hozott létre maga körül. Ezután érkezett el a szerző ahhoz a felismeréshez, hogy hálózatok és hierarchiák váltógazdaságaként magyarázza napjainkig bezárólag az emberiség történelmét (21–22, 26–29).

Ezzel az érveléssel az a legnagyobb baj, hogy Ferguson számos historiográfiai előzményt felejtett ki, amelyek a hálózatok fontosságát hangsúlyozták és alkalmazták. A várostörténeti kutatások terén már az 1980-as években célként tűzték ki, hogy az egyes városok vagy városok bizonyos halmazának története helyett a hálózatokkal foglalkozzanak (Paul Hohenberg és Lynn Hollen Lees).⁶ A neoinstitucionalista gazdaságtörténet is ez idő tájt lelt rá a „látható kézre”, és a szociológiai hálózatelemzés alkalmazásával a vállalatok menedzsmentjeinek személyi kapcsolatait és összefonódásait kezdte vizsgálni.⁷ A társadalom szerkezetét vizsgálva a mikrotörténeti iskola sem maradt le a fősoroltaktól, amikor egyének és

⁶ Lásd erről: Bácskai 2002: 15.

⁷ Kövér 2006: 287.

csoportok egymáshoz fűződő kapcsolatával kezdett foglalkozni.⁸ Vagy utalhatunk azon vitára, amely a strukturalizmus körül bontakozott ki Claude Lévi-Strauss és az *Annales* köre között,⁹ hiszen a strukturalizmus maga is kapcsolati rendszereket, alá- és fölérendeltségeket vizsgál. A hálózatok tehát már lassan fél évszázada a történelemtudományos kutatás tárgyául szolgálnak. Az, hogy a szerző a társadalom- és gazdaságtörténeti iskolák és irányzatok eddigi fejlődését helyezte el egy hierarchikus ranglétra alsó fokán, vagy ez csupán retorikai eszköz-e nála, nem derül ki a kötetből.

Magyarázatát a *hálózat* fogalomra építi, mint amely eddig csekély számban jelent meg a történetkutatásban, pedig ma, a *social media* korában, a nyelvet leuralja ez a fogalom. Ez az érv azonban, a teljesség igénye nélkül feljebb írt példák mellett ott is megbicsaklik, hogy Ferguson nem veszi figyelembe azt, miként változik folyamatosan a nyelv és bizonyos fogalmak használata, valamint értelmezése. A történelemtudomány a múltbéli események rekonstruálásakor az akkor még nem artikulálódott fogalmakat is használja – erre közkeletű példa az állam –, ilyenkor azonban ezek egykori és aktuális használatának különbségét tisztázza.¹⁰ Ennek egyik módszere lehet szótárak és enciklopédiák szócikkeinek vizsgálata, de a fogalomtörténeti vizsgálat nem merülhet ki a korabeli lexikonokban szereplő definíciókon alapuló összehasonlításokban.¹¹

Az alábbiakban szemléltetem, miért nem megalapozott érv, ha egy olyan fogalmat, mint a *hálózat*, nem talál a szerző bizonyos irodalomban vagy forrásokban. Például az 1913-ban kiadott *Révai Nagy Lexikon* IX. kötete a *hálózat*-nak csak egy erdészeti terminológiáját ismerteti, de az öt jelentéstartalommal rendelkező *háló* sem foglal magában társadalomhoz köthető jelentést.¹² Hasonló a helyzet az egy évtizeddel korábban kiadott cseh nyelvű lexikonban, ahol viszont elektrotechnikai és algebrai fogalomként is magyarázzák a hálót (hálózatot [*sít*]).¹³ Egy két világháború közötti lexikon a *hálózati vevőkészülék* fogalmát (értsd: rádió) tartalmazza csak.¹⁴ Ferguson is hasonló gondolatmenet alapján kíséri végig a fogalom különböző tudományokban megjelenő jelentéseit: a fizika, majd a biológia után felvonultat pár társadalomtudóst is, s közben egy-egy kultúrtörténeti érdekességet is említ. Végül megállapítja, hogy a 20. században elburjánzó „hálózatok” a kereskedelmi és az elektrotechnikai fejlődéssel árasztották el a társadalmat (49–55). Az *Encyclopedia Britannica* online felületén azonban, ha rákeres a *network* kifejezésre, láthatta volna, hogy a társadalomtudományok területén a 20. század első felében már népszerűvé vált ennek kutatása.¹⁵

⁸ Czoch 1999: 25

⁹ Rojas 2013: 116–135.

¹⁰ Koselleck 2003: 143–144.

¹¹ A polgár és a polgárosodás viszonylatában erre jó példa: Halmos 1991.

¹² 'Háló' és 'Hálózat' szócikkek. In: *Révai Nagy Lexikona* 1913: 419, 428.

¹³ 'Sít' szócikk. In: *Ottův slovník naučný* 1905: 220–223.

¹⁴ 'Hálózati vevőkészülék' szócikk. In: *Új Lexikon* 1936: 1640.

¹⁵ 'Network' szócikk. In: Bevir d. n.

Az első fejezetben, amelynek az előbb pedzegetett fogalomtörténet is a része, Ferguson az illuminátusok történetén keresztül ábrázolja a hálózatok és hierarchiák társadalmi megjelenését, és próbál az összeesküvés-elméletek valótlanására is rávilágítani. A tíz részre osztott fejezet keretes ívű, lényegi mondanivalója természetesen nem a titkos társaságokra korlátozódik, hanem a könyv módszer-tanára. A hálózat és a hierarchia fogalomtörténete mellett a hálózat kutatás alap-jait ismerteti – történeti szempontból ez a könyv legérdekesebb része. Először a gráfelméletet vázolja föl, aztán Mark Granovetter „gyöngye kötések erejének” hi-potézisén keresztül a hálózattípusokig, majd a hálózatelméletekig jut el (59–84). Euler gráfelméletén keresztül mutatja be, hogy az egyének kapcsolatainak összes-sége hálózatot alkot, összekötve egymást nem ismerő személyeket is. E szociá-lis hálózatok első szabályszerűsége, hogy az emberek általában homofilek, tehát magukhoz hasonló egyének társaságát keresik. Ez nem zár ki egyfajta heterofi-liát sem, így aztán a kialakult csoportok között van összekötési kapocs. A szerző Karinthy Frigyes novelláján keresztül szemlélteti ezt a jelenséget, miszerint a vi-lágon bárkihez eljuthatunk öt lépésben. Legalábbis a *Láncszemek*¹⁶ főszereplője öt lépésre tett fogadást. Az ismeretségnek persze a minősége is releváns tényező. A családi, baráti kapcsolatok erős kötésnek számítanak, míg az integrációért fele-lős (ebben rejlik „erejük”) makroszintű kapcsolatok gyengének. Ezek a kapcsolati hálók csomópontokat alkotnak, amelyek közötti csatornákon az információ ter-jedését kezdték el vizsgálni szociológusok. Az információ terjedésének sebessége függ magától az információ jellegétől, de a hálózatok típusától is. E típusok alap-ján elmondható, hogy a hierarchia nem ellentéte a hálózatnak, inkább egy külön-leges típusa, így a hálózatok könnyen alakulnak át hierarchiává. Ezek alapján hét alaptételt állapít meg a szerző, amelyek az általam röviden összefoglaltakat ölelik föl (82–84). A fejezetet Ferguson azzal zárja, hogy a modern tudományosságot latba vetve a hálózatokat ki akarja szabadítani az összeesküvések béklyóiból (93). A hálózatok tehát ezzel a könyvvel csak a láncikat veszíthetik.

A második fejezettől kezdve a hálózatok és hierarchiák váltógazdaságát mu-tatja be Ferguson. A hierarchia rövid története (két oldal) hivatott bemutatni az ókori világrendet. A fejezet további részében a hálózatok világban való elter-jedését vázolja fel, aminek fő mozgatórugója a kereskedelem. Erre konkrétan a harmadik fejezetben tér rá, amikor bemutatja azon időszakot, amikor Európa megkezdte a távoli kontinensek kolonizálását; emellett tárgyalja az amerikai és a francia forradalom hálózatainak történetét. E két fejezet is mutatja, hogy a gaz-dasági és kulturális folyamatok egymás mellé helyezésével a globalizáció történe-tét nem elemzi, csak jellemző jegyeit ismerteti, de összefüggéseiket elhanyagolja.

A negyedik és ötödik fejezet az ipari forradalmak történetéről szól, míg a hatodik és hetedik a kapitalista renddel szembeni alternatívákat mutatja be, könyvének témájára fókuszálva. A hetedik fejezetben szerepel Kissinger hatalmi hálózata (335–349), amelyet a könyv elején a kérdéskör egészére eredeti elemzést ígérő „jelentős

¹⁶ Karinthy 1929.

kísérletnek” nevez (29). Ehhez segítségül függelékkel mellékel a könyvhöz, amelyben a korszak közösségi hálóját ábrázolja a Nixon- és Ford-kormányok egyes tagjainak memoárjai segítségével (497–502). Azt próbálja bizonyítani, hogy a Kissinger után érkező tanácsadóknak és államtitkároknak esélyük sem volt megvalósítani azt, amit Kissinger elért (349). A könyv e részének érdemeit csorbítja az érződő elfogultság és a viszonylagos forráskritika. Ferguson rokonszenve a volt diplomata iránt már a róla írt könyvéből is kiderült: Kissinger felelősségét a kambodzsai, bangladesi, argentinai, chilei, ciprusi vagy kelet-timori népirtásokban az USA győzelmét hozó hidegháború viszonylatában látta, amivel a történész szerepéből – a recenzens szerint – átkerül a védőügyvéd pozíciójába.¹⁷

A nyolcadik fejezet már a fukuyamai történelem végéről szőtt álmok szét-töréséről szól: 2001. szeptember 11-től meséli a történeteket a közösségi hálók diadaláig. A könyv itt már szinte teljes egészében USA-centrikus globalizáció-történetté alakul. A terrorizmust és a világgazdasági válságot is egy központi narratíva szerint tárgyalja, de mély elemzésig nem jut el, talán azért, mert Donald Trump hatalomra jutását kívánja magyarázni. Az utolsó fejezetben pedig konklúzióként a jelenre reflektál, milyen lehetőségek állnak a jövőben az emberiség, értsd a transzatlanti világ, de leginkább az Egyesült Államok előtt a globalizált hatalom megszerzésért folyó küzdelemben. Végül ez a Trump-torony és a tér témájú alfejezetben csúcsoad ki, amelyben az USA akkori elnökének hierarchikus pozícióját állítja szembe a számítástechnikai óriások térben is a horizontális elrendeződést preferáló központjaival szemben.

A keretesen felépített könyv kiindulópontja a jelen, az ún. hálózatok kora: e hálózatok történetére keres történelmi példákat, majd jut vissza a közelmúltba, amikor bizonyos hálózatok könnyen formálódhattak át újból hierarchiává. Az eddig említett kritikai szempontok mellé végezetül még két észrevételt érdemes megfogalmazni. A könyv történeti része hatalmas irodalmat ölel át, valamint a hálózatok és hierarchiák kapcsán is érdekes állításokat fogalmaz meg. Mindezt élvezetes nyelven teszi, úgy, hogy végig megmarad egy logikus narratív szálon. Gyakran azonban felületes megállapításokat tesz, mivel mélyebb elemzésekbe nem bocsátkozik, ahol pedig mégis megpróbálja, ott elfogultsága többször tetten érhető. Emiatt a másik nagy hiányosságnak az önreflexió elmaradását érzem, mivel a könyvön végig érződik a behálózott történész világképét tükröző attitűd. Azé a történészé, aki egy USA-beli agytröszt kutatója, aki újságíróként képes egy történetet élvezetesen elmesélni. Arra viszont nem tesz kísérletet, hogy önmaga pozícióját is kritika tárgyává tegye, és így a hálózatok és hierarchiák aktuális pozícióját, kialakulásuk történetét komplexebben magyarázza. Ebben az esetben talán eljutott volna odáig, hogy vitába szálljon, mondjuk a világrendszer-elmélettel, vagy más, a globalizációra és az amerikanizálódásra kritikusan tekintő nézetekkel.

Izsák Gergely

¹⁷ Grandin 2015.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris, Budapest.
- Bevir, Mark d. n.: 'Network' szócikk. In: *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/network-sociology> – utolsó letöltés: 2021. május 29.
- Czoch Gábor 1999: A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi szempontból. *Századvég* (Új folyam 15.) Nyár. 17–38.
- Frank Tibor 2018: A. J. P. Taylor emlékiratai. In: uő: *Britannia vonzásában. Angolamerikai történelmi tanulmányok I.* Budapest, 135–152.
- Grandin, Greg 2015: Kissinger 1923–1968: The Idealist by Niall Ferguson review – a case of wobbly logic. *The Guardian* 2015. október 15. <https://www.theguardian.com/books/2015/oct/15/kissinger-1923-to-1968-the-idealist-niall-ferguson-review-biography> – utolsó letöltés: 2021. május 29.
- Halmos Károly 1991: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. *Századvég* (7.) 2–3. 131–166.
- 'Háló' és 'Hálózat' szócikkek. In: *Révai Nagy Lexikona*. 9. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság [Révai nyomda], Budapest, 1913. 419, 428.
- 'Hálózati vevőkészülék' szócikk. In: *Új Lexikon*. 3. kötet. Dante-Pantheon, Budapest, 1936. 1640.
- Karinthy Frigyes 1929: Láncszemek. In: Uő: *Minden másképpen van. Ötvenkét vasárnap*. Athenaeum, Budapest, 85–90.
- Koselleck, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. (Ford.: Hidas Zoltán.) Atlantisz, Budapest.
- Kövér György 2006: A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris, Budapest, 283–303.
- On the Spot 2019: Niall Ferguson. *History Today* (69.) 6. <https://www.historytoday.com/archive/interview/spot-niall-ferguson> – utolsó letöltés: 2021. május 29.
- Rojas, Carlos Antonio Aguirre 2013: *Fernand Braudel és a társadalomtudományok*. L'Harmattan, Budapest.
- 'Sít' szócikk. In: *Ottův slovník naučný*. 23. kötet. Praha, 1905. 220–223.